

Täiendust XVII sajandi Eesti luulele

JAAK URMET, KRISTI VIIDING

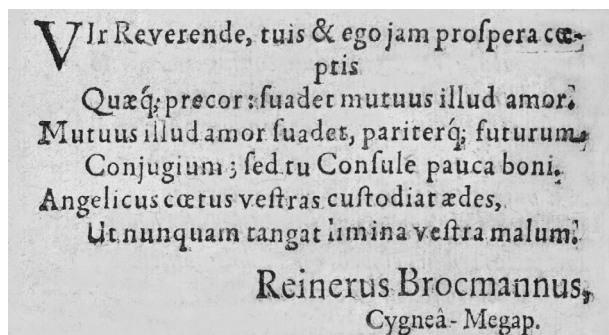
Arhiivide digiteerimine nii Eestis kui ka mujal võimaldab kirjanduse ajaloo uurijal pääseda infole ligi oluliselt lihtsamal ja kiiremal viisil kui seni. Füüsiliselt arhiivis kohal olemine ja arhivaalide lappamine või kohmakas seadmes mikrofilmide käsitsemine on jäämas eilsesse. Nii Eesti kui ka Saksamaa arhiivid on oma digimistegevuses jõudnud tasemeni, kus mahukaid teavikumassiive võib täiskujul sirvida mis tahes hetkel oma isikliku ekraani taga. Ootame pikisilmi, millal jõuavad digimisprotsessis sama arvestatavale järjele Eesti naaberriigid Läti ja Venemaa, aga ka Soome, Rootsi ja Taani.

Kirjandusuurija Jaak Urmet võttis 2021. aasta kevadel ette üsna süsteemse XVII sajandi Eesti luule otsingu eeskätt Saksamaa, vähem Poola, Läti, Soome, Rootsi ja Taani digisäilikes, keskendudes eestikeelsele luulele ning selle perioodi Eesti ühe silmapaistvaima luuletaja, seni teadaoleva esimese eestikeelse luuletuse autori Reiner Brockmanni mis tahes keeles luulele. *Livonus*'te jälg Saksamaa jt nimetatud riikide digiteeritud allikates on küllalt suur, nagu ka Eesti- ja Liivimaa teema üldiselt. Otsingu tulemustest olgu siinkohal esitletud neli *Estica* ja eestikeelse luule kujunemise seisukohast olulist teksti, mis on eesti kirjandusloole seni tundmata: kaks eestikeelset luuletust 1654. ja 1682. aastast, Brockmanni ladinakeelne luuletus 1632. aastast ja saksakeelne sonett 1654. aastast.

Eriti ootamatu ja kummaline on 1682. aastast pärineva eestikeelse luuletuse „Uhhe Wirrolase Jutt unnest Pehst” leidmise lugu. Nimelt oli kirje seda luuletust sisaldava Kielis ilmunud trükise kohta Eesti Rahvusbibliograafia andmebaasis (ERB) juba mõnda aega olemas, viitega eestikeelsele luuletusele selles trükises, kuid teadmine selle luuletuse olemasolust polnud ERB-i leheküljelt kaugemale jõudnud. Teisisõnu, olukorras, kus iga eestikeelne ilmalik luulerida XVII sajandist on filoloogias jaoks äärmiselt hinnaline, ootas suurepärane ja mitmel moel märkimisväärne luuletus sõna otseses mõttes keset küla, millal ta kellelegi silma jääb. Trükis asub Wittenbergis reformatsiooniajaloo teadusraamatukogus, aga on nüüd digituna kättesaadav ERB-i lehe kaudu.

Ka ülejäänud kolme teksti puhul tuleb eeskätt tänada arhiivide või raamatukogude bibliograafilisi kirjeid, mis olid otsisõnade kaudu internetis leitavad. Digitaalselt oli leitav Joachim Salemanni kaksikvärss, mille allikas asub Saksamaal hertsoginna Anna Amalie raamatukogus Weimaris, Brockmanni ladinakeelse luuletuse asjus tuli pöörduda digimise sooviga Wolfenbütteli hertsog Augusti raamatukogu poole ja Brockmanni saksakeelset sonetti sisaldav Manceliuse jutlusteramat „Kauaigatsetud Läti postill” oli täismahus digiteerituna Taani kuninglikus raamatukogus.

Brocmanniana täiendusi I: 1632. aasta pulmaluuletus

Pilt 1. Reiner Brockmanni „Vir Reverende...” trükises „Nuptijs auspicatissimis...” (1632, B2 pöördel). Wolfenbüttel, hertsog Augusti raamatukogu. Cod. Guelf. J 446.4^o Helmst. (52) (CC-BY SA). <http://diglib.hab.de/drucke/j-446-4f-helmst-52s/start.htm?image=00012>

Vir Reverende, tuis et ego jam prospera coeptis
 Quaeque precor: suadet mutuus illud amor.
 Mutuus illud amor suadet, pariterque futurum
 Conjugium; sed tu Consule pauca boni.
 5 Angelicus coetus vestras custodiat aedes,
 Ut nunquam tangat limina vestra malum.

Reinerus Brocmannus,
 Cygnea-Megap[olitanus]¹

Auväärt mees, truult sulle õnn kõikjale järgneda võtku,
 soov minul selline just. Teile on armastus toeks.
 Teile on armastus toeks, ja on liit, mis peagi on loodud,
 kuid sina kuula ka veel värsse, mis kirja siin said.
 5 Inglise salk teid kaitsku ja teil kodu valvaku, hoidku,
 tuppä et astuda eal õnnetus teile ei saaks.

Reiner Brockmann,
 Schwaanist Mecklenburgis²

¹ Kõigis käesoleva artikli editsioonides on kasutatud diplomaatilist editeerimisviisi, ent ligatuurid on lahti kirjutatud ning ladinakeelsetes tekstides loobutud diakriitilistest märkidest.

² Brockmanni luuletused on eesti keelde tõlkinud ja Salemanni albumisissekande eestikeelsed read tänapäevastanud Jaak Urmet (Wimberg), ladina keele puhul Kristi Viidingu reaalust kasutades. Mõni tõlkija märkus tõlke vormiga seoses: originaalis ei ole märgitud eleeegilise distihhoni tsesuuri ehk pausi, aga tõlkes on seda tehtud põhjusel, et tänapäeva lugejale, kes antiikvormide nõudeid ega omadusi ehk piisavalt hästi ei tunne, see väga oluline vorminõue ka visuaalselt esile tuua. Tsesuuri märkimine tühikutega ei ole eesti tõlkekultuuris midagi uut. See kujutab selgemalt dünaamikat ja pinget, mis on juba värssi sisus. Viimane kehtib ka Brockmanni soneti aleksandriini tsesuuride osas.

Selle eeleegilistes distihhonides epigrammi, oma varaseima teadaoleva pulma-luuletuse kirjutas ja avaldas Reiner Brockmann Rostocki ülikoolis õppimise ajal kohaliku Pühavaimu kiriku pastori Zacharias Deutsch (1601–1638) ja Angela (Engel) Bulte (srn 1636) pulmadeks. Saksamaalt Wolfenbütteli raamatukogust leitud mahuka õnnitlusluuletuste trükise ainuekssemlar sisaldab tiitellehe järgi luuletusi kolleegidelt, soosijatelt ja sõpradelt (Nuptijs auspicatissimis 1632).³ Kokku 20 ladina-keelse kaastöö seas on Brockmanni oma üle-eelviimane, paiknedes ajastu sotsiaalsele hierarhiale vastavalt kohalike pastorite ja õppejõudude järel üliõpilaste ja sugulaste tekstide seas. Samaks sündmuseks ilmus Rostockis ka teine, ainult saksakeelset luulet sisaldav õnnitlustrükis (Lusus Nuptiales 1632).⁴ Brockmanni valik osaleda ladinakeelses akadeemilises kogumikus on tema tollast üliõpilasstaatust arvestades ootuspärane, kinnitades ühtlasi noore Brockmanni seni teadaolevate luuletuste analüüsi järeldust: enne Tallinna jõudmist ei olnud tal märgatavat huvi rahvakeeltes luuletamise vastu.⁵ Adressaadi perenimi Deutsch ('saksa') pakkunuks hea lähtekoha saksakeelseteks värssideks või vähemalt sõnamänguks ladina ja saksa keele samatähendusliku tüvega (ladina *germanus* tähendab peale rahvaskuuluvuse ka venda). Ent Brockmann ei lasknud end sellest võimalusest inspireerida.

Brockmannist kaheksa aastat vanem, Rostocki linnasekretäri David Deutsch'i peres sündinud ja kasvanud Zacharias Deutsch liikus samas Põhja-Saksamaa haritlasringkonnas kus Brockmanni onu Zacharias Scheffters ning hiljem Brockmann isegi. Deutsch'i stuudium kodulinna ülikoolis algas siiski märgatavalt varem: esmakordselt immatrikuleerus ta juba 1613. aastal, alaealisena ja vannet andmata; teisel korral 1624/1625. õppeaastal juba Jena ülikooli magistrina⁶ ning kolmandat korda 1632. aastal, hoolimata sellest, et 1629. aastal oli Deutschist saanud kodulinna Pühavaimu kiriku õpetaja (Hofmeister 1895: 9, 60). Vahetult enne surma 1638. aastal sai Deutschist Jakobi kiriku arhidiakon (Willgeroth 1925: 1408). Peale kirikuaasta ja koguduseliikmete isiklikeks puhkudeks peetud jutluste pidas ja avaldas ta 1633. aastal trükis ka Rootsi kuninga Gustav Adolphi leinajutluse (Deutsch 1633),⁷ õnnitlusluuletusi mitmeks sündmuseks ning oli mitme pühendusluuletuse adressaat.

Mida suudab üks lühike epigramm lisada senisele *Brockmanniana*'le? Esiteks süveneb äsja leitud kogumiku alusel senine arusaam Brockmanni mõjutajate ringist, eeskätt tollase Rostocki linnakooli rektori ja tema hilisema Tallinnasse kutsuja Heinrich Vulpiuse olulisusest Brockmanni elus ja saatuses 1630. aastail. Nagu Brockmanni lähedaste pereliikmete matusetrükistes (Raag 2020: 594), nii on Vulpus

³ Signatuur H: J 446.4° Helmst. (52) näitab, et trükis jõudis Wolfenbütteli kogusse Helmstedti ülikooli raamatukogust.

⁴ Trükisest on teada vähemalt kaks eksemplari Saksamaal Wolfenbüttelis hertsog Augusti raamatukogus (signatuur: 289.2 Quod. (10) ja J 446.4° Helmst. (53)).

⁵ Vt Brockmanni Tallinna-eelse perioodi ladinakeelseid luuletusi Viiding 2015 ning üht kreeka-keelset luuletust Raag 2020.

⁶ Õpingud Jenas olid lühiajalised. Deutsch immatrikuleerus sinna 1623. aastal ja naasis Rostocki juba 1624. aasta sügisel (Mentz 1944: 68).

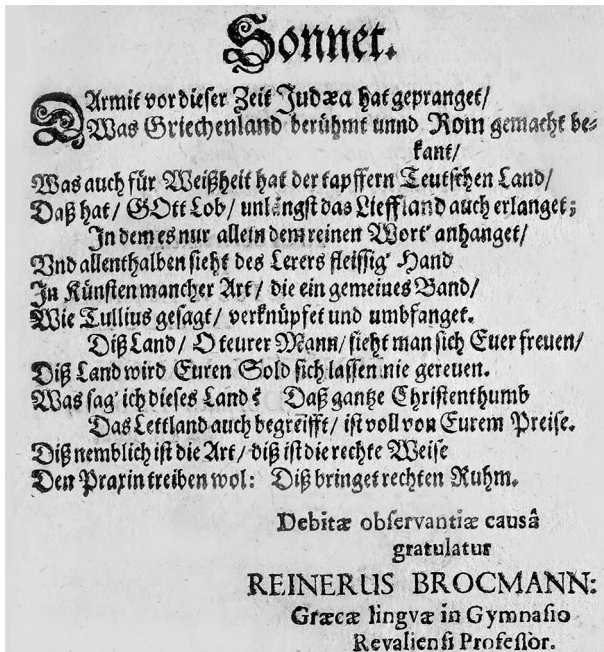
⁷ Raamat leidub mitmes Rootsi raamatukogus, muu hulgas Rootsi kuninglikus raamatukogus (signatuur F1700 1566a Br.).

kaastöö autorina esindatud ka kõnealuses kogumikus (Nuptijs auspiciatissimis 1632: A4). Kogumiku adressaat Zacharias Deutsch aga saatis Heinrich Vulpiuse 1632. aastal luulevormis läkitusega Tallinna poole teele (vt Klöcker 2014: 223–225). Nii võis just Vulpius olla Rostocki linnakooli rektorina see lüli, kes tellis Deutsch'i pulmade puhuks luuletuse Brockmannilt. Brockmanni ja Deutsch'i vahelistele suhetele pole õnnestunud rohkem viiteid leida.

Teiseks, võrreldes seda Brockmanni varaseimat säilinud pulmaluuletust tema ülejäänud ladina- ja kreekakeelsete eri žanrides luuletustega enne Tallinnasse tulekut (1627–1633), paistab, et kõige kauem võttis Brockmannil poeediks küpsemine aega just pulmaluuletajana. Ehkki 1632. aastal 23-aastasena valdas ta ladina keelt säilinud tekstide põhjal korralikult ja nüansirikkalt, humanistile tavapärasel tasemel, on tal just pulmade kui nooruslikku mängulisust eeldava sündmuse luulendamine ladina keeles olnud raskesti omandatav. Eeltoodud epigramm on noore Brockmanni kõige üldsõnalisem, ebaisikulisem ja ebaküpsem luuletus. Tollaste luuletamiseeskirjade kaupa analüüsides on luuletuse *inventio* ehk teema- ja motiivivalik nii trafaretne, et sellise pulmaõnnitluse võinuks adresseerida ükskõik kellele. See on vastuolus sündmuse- ja adressaadikesksuse põhimõtte ehk varauusaegse pühendusluule alusega. *Dispositio* ehk ülesehitus on lihtsakoeline: kaks üldsõnalist soovi (õnn ja inglite kaitse) raamistavad kaht õnnitlemise põhjust (adressaatide vastastikune armastus ja tulevane abielu). *Elocutio* ehk väljenduse tasandil kohtame teise ja kolmanda värssi piiril peamiselt värsitäitelse funktsiooniga fraasikordust *mutuus illud amor suadet*, edasises lausestuses kumab läbi antiikautorite reminiscentse. Nii tuletab nt lõpuvärss meelde Juvenalise satiirist 14.44 tuntud ja varauusajal sententsina käibel olnud hoia-tust, kuidas kasvatada kõrge moraaliga noori (*Nil dictu foedum visuque haec limina tangat* 'ärgu puudutagu seda läve miski, mida on inetu öelda või näha'). Ent sellega ei too Brockmann veel esile oma sügavamat erudeeritust antiikkirjanduse, -ajaloo ega Piibli alal; siit ei leia küpsele Brockmannile omast puänteeritust ega peeneid nalju ning ta ei arutle möödaminneski luuletamise olemuse ega luule-eeskirjade üle nagu oma teistes varastes ladinakeelsetes epigrammides (Viiding 2015: 783).

1634. aasta novembriks, veel enne Holstein-Gottorpi saatkonna ja Paul Flemingiga tutvumist, näib Brockmann olevat oma esimeste Tallinnas loodud pulmaluuletuste publitseerimisel juba lahenduse avastanud: just elavad rahvakeeled on need, mis lubavad teha pulmanalju ja luua vaimukaid mõttekäike. Kui ta Tallinnas pulmaluuletuste jaoks veel ladina keelt kasutas, pöördus ta epigrammilt lüürilistele vormidele, nt anakreontika poole. Niisiis lubab see Rostocki-aegne epigramm seada järgmiste uurimuste jaoks üles hüpoteesi, et just ladinakeelse pulmaluule loomise raskusest võis sündida Brockmanni esimene eestikeelne pulmaluuletus 1637. aastal.

Brocmanniana täiendusi II: postuumselt ilmunud õnnitlussonett Georg Manceliusele (1654)

Pilt 2. Reiner Brockmanni „Sonnet“ Georg Manceliuse trükises „Kauaigatsetud Läti postill“ („Let-tische Lang-gewünschte Postill...“, 1654, (c)2). Kopenhaagen, Taani kuninglik raamatukogu Th.bis 28350 4:0. http://www5.kb.dk/e-mat/dod/130014485423_bw.pdf

Sonnet

Darmit vor dieser Zeit Judaea hat gepranget /
 Was Griechenland berühmt unnd Rom gemacht bekant /
 Was auch für Weißheit hat der tapffern Teutschen Land /
 Daß hat / GOtt Lob / unlängst das Lieffland auch erlanget;

5 In dem es nur allein dem reinen Wort anhanget /
 Und allenthalben sieht des Lerers fleissig' Hand
 In Künsten mancher Art / die ein gemeines Band /
 Wie Tullius gesagt / verknüpft und umbfanget.

Diß Land / O teurer Mann / sieht man sich Euer freuen /
 10 Diß Land wird Euren Sold / sich lassen nie gereuen.
 Was sag' ich dieses Land? Daß gantze Christenthumb

Das Lettland auch begreiff / ist voll von Eurem Preise.
 Diß nemblich ist die Art / diß ist die rechte Weise
 Den Praxin treiben wol: Diß bringet rechten Ruhm.

Debitae observantiae causa
 gratulatur
 REINERUS BROCMANN:
 Graecae lingvae in Gymnasio
 Revaliensi Professor.

Õige kuulsus

See kuldas Juudamaad – on teada ajaloole –
 ja Kreekat, Roomat siis see tegi kuulsaks ka.
 See, millest tarkuse sai vapper Saksamaa,
 au, *Lieffland*, taevale, tee leidnud on su poole.

- 5 Siin kohta leidub vaid väärt lausumiste voole.
 On seatud virgast käest, ei muud küll öelda saa,
 nii sõna kui ka vaim, kas vaatad nii või naa.
 Need, ütles Cicero, on side inimsoole.

- Sel maal te üle rõõm. Et suur te tehtu kasu,
 10 ei liiga kõrgeks pea see maa eal teie tasu.
 Nüüd võtnud Lätit ka on rüppe kristlaskond,

kus teile ülistust võib kuulda hulgaviisi.
 Mismoodi tegite, peab kiitma seda viisi,
 ning ootamas te tööd ees õige kuulsus on.

Võlgnetava lugupidamise tõttu
 õnnitleb
 Reiner Brockmann,
 Tallinna gümnaasiumi
 kreeka keele professor⁸

⁸ Sonett kannab originaalis pealkirja „Sonnet”, tõlkes on pandud teine pealkiri. XVII sajandi saksakeelsetele sonettidele pandigi enamasti pealkirjaks lihtsalt „Sonnet”, vahel järgneva täp-sustusega, kellele, miks jne on luuletus suunatud. Ka Brockmanni sonettidest, mida ta kirjutas hea hulga, enamiku pealkiri on sama. Tõlkija on otsustanud leida tõlkele poeetilisema, luuletuse sisust lähtuva pealkirja, mis aitaks ka luuletusi eristada. Uus pealkiri ei tohiks teksti väärtust kahandada, pigem vastupidi. Soneti salmid (katraänid ja tertsetid) on tõlkija üksikestest tühja reaga lahutanud, sest esiteks on see paremini kooskõlas itaalia soneti vormiga ning teiseks on tõenäoline, et algne ridade paigutus ei kandnud autori jaoks poeetilist tähendust. Kogu Euroopas oli tollasele värsiküljendusele omane äärmine kokkusurutus, seetõttu oli tavapärane, et salvide vahele tühje ridu ei jäetud, uue salmi algust tähistas taane.

Reiner Brockmanni saksakeelne sonett on seni uurijate tähelepanu alt välja jäänud nähtavasti põhjusel, et see ilmus trükis alles seitse aastat pärast Brockmanni surma ning tavapärasema Tallinna asemel Riia trükikojas. Luuletuse kirjutamisaeg jääb ladinakeelse allkirja järgi Brockmanni Tallinna-perioodi. Just 1630. aastail koostas Tartu *Academia Gustaviana* teoloogiaprofessor Georg Mancelius (1593–1654) oma „Kauaigatsetud Läti postilli” (Mancelius 1654), ent selle rohkem kui 1200-leheküljelise, 31 jutlusest koosneva esimese algupärase lätikeelse proosateose lõpetamine ja ilmumine venis Manceliuse surma-aastasse (Krēsliņš 1992: 14, 123–141). Valitud sonetivorm lubab luuletamisaja nihutada pigem 1630. aastate teise poole, sest esmakordselt katsetas Brockmann Tallinnas sonetiga teadaolevalt 1636. aasta algul saksakeelses pühendusluuletuses Paul Flemingile ning 1637. aastal ilmus temalt trükis teadaolevalt veel kolm sonetti (Brockmann 2000: 82–87, 89–91, 112–113; Klöker 2005: 157).

Vaatamata adressaat Manceliuse erakordsele produktiivsusele ja mitmekesisusele kirjasõna eri žanrides peavad hilisemad uurijad tema peateoseks just lätikeelset „Kauaigatsetud Läti postilli” (Krēsliņš 1992: 133). Ligi 200 aasta vältel ilmus sellest kuus järeltrükki, viimane 1823. aastal Miitavis.⁹ Brockmanni õnnitlusluuletus Manceliusele taasavaldati veel 1699. aasta väljaandes, hilisematest jäi see välja. Seegi on ilmselt põhjus, miks pärastised kiriku- ja kirjandusloolased ei ole seda märganud.

Kohalike rahvakeelte eestvõitlejate Brockmanni ja Manceliuse omavaheliste kokkupuudete kohta leidub vaid üksikuid jälgi. Mõlemad avaldasid Heinrich Stahli „Käsi- ja koduraamatu” ilmumise puhul raamatu avaköites 1637. aastal õnnitlusluuletuse (Klöker 2014: 152). Arvesse võttes varauusaegsele pühendusluulele omast vastastikuse kohustuse (lad *obligatio mutua*) tava, võiks eeldada, et Manceliuse läkitatud õnnitlusluuletus Stahlile tõi kaasa hoopis Stahli vastuõnnitluse esimese lätikeelse postilli puhul. Seda ei juhtunud ja nii võib Brockmanni kui ainukese eestimaalase sonetti Manceliuse peateoses käsitleda omalaadse asendusluuletusena. Manceliuse vastuluuletusi, nagu ka tema kirju või muid pühendusi Brockmannile seni teada ei ole.¹⁰

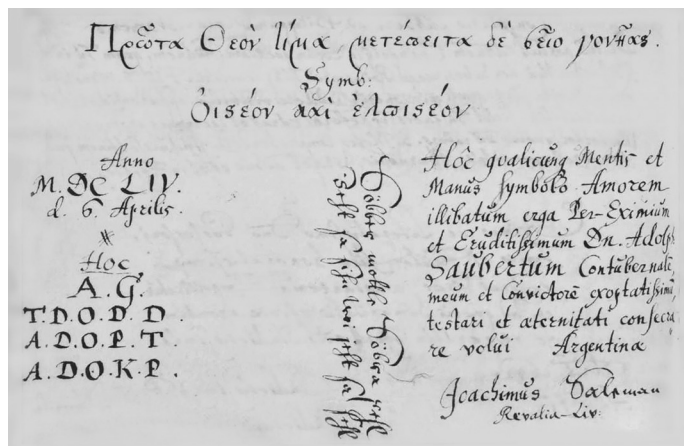
Brockmanni soneti sõnum on kooskõlas tollase luterliku kiriku püüdluste ja praktikaga. Kirikuõpetuse tulemusliku mõistmise ja selle järgi toimimise tagavat kaks asja: puhta (jumala)sõna kuulutamine kohalikus, antud juhul läti keeles ning antiikajast tuntud kõnekunsti reegleid kasutades. Samast programmist lähtus oma jutlustes ka Mancelius. Näitlikustamiseks antiikse kõnekunstiõpetuse seotust mõjusa jutluse ettevalmistamisega, esitab Brockmann soneti keskpaigas viite Marcus Tullius Cicerole, täpsemalt tema mõttekäigule traktaadis „Kohustused” (1.50), milles

⁹ Johann Friedrich von Recke ja Karl Eduard Napierski (1831: 155–156) järgi ilmus teine, täiendustega trükk Riias 1675, kolmas samas 1699, neljas, juba lätikeelse pealkirjaga väljaanne „Jauna Latveeschu Spreddiggu-Grahmata” Königsbergis 1746, viies, sama lätikeelse pealkirjaga väljaanne Leipzigris 1763 (ning Miitavis 1770) ning 1823 samuti lätikeelse pealkirjaga Miitavis. Vt tänapäevaseid leidumusandmeid Seniespiedumi 1999: esimene trükk lk 48–49, nr 24–26; kolmas trükk lk 71–73, nr 96–101; neljas trükk lk 102, nr 203; viies trükk Miitavis lk 129–130, nr 299; kuues trükk lk 328–329, nr 1123. Teist, 1675. aasta trükki 1999. a bibliograafidel enam leida ei õnnestunud (lk 53).

¹⁰ Vt ülevaadet Manceliuse Tartu-perioodi luuletuste kohta Viiding 2010.

Rooma kõnemees põhjendas inimese mõtlemis- ja kõnelemisvõimet sidusa ühiskonna alusena.¹¹ Brockmann praktiseerib oma soovitusi ka ise, luues hüperbooli terve kristliku maailma õnnitlusest adressaadi saavutuse puhul – lõpuks on luterluse rüpes ka Liivi- ja Lätimaa (Brockmannil esinevad järjestikku mõlemad, 4. värsis Liivimaa ja 11. värsis Lätimaa).

Joachim Salemanni põhjaeestikeelne paarisvärss kaasüliõpilase reisialbumis (1654)

Pilt 3. Joachim Salemanni „Πρῶτα Θεὸν τίμα...” (Stammbuch Adolf Saubert. [1639–1658], 288 pöördel). Weimar, hertsoginna Anna Amalie raamatukogu. https://haab-digital.klassik-stiftung.de/viewer/image/1561926450/186/?fbclid=IwAR3TvVhzSMhHQ5YY7yCY5ol6L3pYhz7FV-LXZnG_UEntYmp2s_hoiMlnfhc#

Varaseim eestikeelne reisialbumi sissekannne on tänu Vello Helgi (1974: 25) uurimusele hästi teada: Paluperä mõisniku Friedrich Du(ec)keri ladina-eesti segakeelne proosavormis vanasõna „Cum Dies Jouat, Tunc Mamees Hobbese Jotap” Riias elanud preisi humanisti Daniel Hermann albumis 1583. aastal (Lunds UB arkiv A IV b 10, 97r).¹² Samas artiklis on Helk loetlenud koguni 23 eestikeelse osisega reisialbumisissekannet varauusajast (XVI sajandist kuni XVIII sajandi lõpuni) ja näidanud, et hiljemalt 1620-ndatest muutus eesti keele kasutamine albumisissekannetes tavaliseks ning alates 1640-ndatest sai populaarseks lisada sissekande eestikeelne osis just riimuva paarisvärsina (Helk 1974: 25–29). Sama tendentsi kinnitab ka hiljuti leitud albumisissekannne: hilisema Oleviste pastori ja Eestimaa piiskopi Joachim

¹¹ „[...] esmaseks aluseks on nimelt see, mis avaldub kogu inimsoo ühtsuses. Sidemeks on seejuures mõistus ja kõne, mis õpetamist, õppimist, arutlemist ja otsustamist võimaldades lähendavad inimesi omavahel, liites nad nii-öelda loomulikuks ühenduseks.” (Cicero 2007: 26)

¹² Seni ei ole pööratud tähelepanu asjaolule, et Friedrich Du(ec)ker oli veendunud katoliiklane – koos venna Johaniga osales ta aktiivselt Riia kalendrirahutuste ajal jesuiitide kätte antud Jakobi kiriku kaitsmisel luterlaste eest, vt Kleijntjens 1941: 33–34.

Salemanni (1629–1701) paarisvärss 1654. aasta 6. aprillist kaasüliõpilase ja toakaas-lase Adolph Sauberti (1635–1678) albumisse õpingute ajal Straßburgis. Salemanni sissekandega album on digitult kättesaadav raamatukogu kodulehekülje vahendusel¹³ ning kirjeldatud sissekannete kaupa Repertorium Alborum Amicorum digi-andmebaasis (RAA, Saubert 1639–1658). Teisi eestikeelseid albumisissekandeid Salemannilt seni teada ei ole.

XVII sajandi keskpaigaks olid reisialbumid Saksa kultuuriruumis juba ligi saja-aastase ajalooga akadeemiline kirjutamispraktika ja mitmekeelsed sissekanded ei olnud midagi erakordset.¹⁴ Vaadeldava albumi eripäraks võib pidada asjaolu, et esimesed sissekanded on tehtud omaniku viiendal eluaastal, 1639. Pika, aga katkendliku kasutusaja jooksul kogunes sellesse 188 sissekannet kaheksast peatuspaigast (Altdorf, Hamburg, Helmstedt, Jena, Leipzig, Nürnberg, Straßburg, Wittenberg) ja teiste hulgas saksa kultuuri tollastelt juhtkujudelt, nagu August Buchner, Georg Philipp Harsdörfer, Joachim Michael Dillherr, Andreas Sennert, Joachim Heinrich Boecler jt. Joachim Salemanni sissekanne järjekorras 156-ndana viitab tema positsioonile tollases ühiskondlikus hierarhias – aadlitiitlita, ametita kaasüliõpilaste sissekanded jäidki tavaliselt albumi teise poolde.

Albumi omanikust, Nürnbergis sündinud ja gümnaasiumis õppinud Adolf Saubertist sai pärast teoloogiaõpinguid Altdorfis (immatrikuleeritud 23. IX 1650, seejärel naasis 1654), Straßburgis (imm. 18. IX 1652), Helmstedtis (alates 1655. aastast, imm. 2. X 1657), Leipzgis (imm. 1657), Wittenbergis (ei immatrikuleerunud) ja Jenas (imm. 25. I 1658) kodulinna gümnaasiumi inspektor ning 1661. aastast evangeelse Aegidiuse kiriku diakon, 1674. aastast samas pastor, kes avaldas oma saksa-keelseid jutlusi sageli ka trükituna. Ta oli Nürnbergis lugupeetud isik, kelle pulmi (1662), pastoriametisse nimetamist ja matuseid tähistati kohalikus kogukonnas saksa- ja ladinakeelsete trükistega (vt Will 1757: 466–468). Adressaadil olid tollaste biograafiliste ülevaadete põhjal väidetavalt lingvistilised huvid ja soov jõuda filoloogilise professuurini (Will 1757: 467), aga see ei ole jäädvustunud tema publitseeritud trükistes. Ka ei ole tema trükistes mingeid märke eesti keele oskuse kohta, mida oleks Saksamaal elanud ja tegutsenud mehelt ka palju oodata. Samuti pole seni teada tema hilisemaid kontakte Salemanniga.

Salemanni neljakeelse sissekande tähtsaima osa ehk soovi moodustab täpne kreekakeelne tsitaat Miletose poeedi Phokylidese (VI saj eKr) teose „Mötteterad” 6. värsist ning samuti kreekakeelne, Epiktetosele omistatav, kuid ebakindla autorisusega mõttetera „tuleb kannatada ja loota”, mis varauusajal käibis reisialbumites ning embleemidel sagedamini ladinakeelse variandina *Ferendum et sperandum*. Dateering ja sissekande autori allkiri adressaadile on ladina keeles, adressaadile suurtähtlühendina mõistatamiseks jäetud sõnum lehe all vasakus nurgas aga ilmselt saksa keeles (*K*-täht välistab ladina keele). Sellised krüptilise suurtähtlühendina väljendatud soovid olid reisialbumites tavalised, nende sisu oli sageli isiklikum kui

¹³ Põikformaadis albumi mõõtmed on 9,4 x 14,4 cm ja see sisaldab 304 lehte. Albumi kirje võib leida ka kahes kataloogis: Obernitz 1904: 202–203 ning Goldmann 1981, nr 1259.

¹⁴ Reisialbumite kohta on eesti keeles seni põhjalikem ülevaade Kaju 2011.

sissekirjutuse muudel osadel ning neid käsitleti mõistatusena, mille sõnumit taheti reisialbumi järgmiste lehitsejate ja sissekirjutajate eest pigem saladuseks jätta.¹⁵

Vertikaalselt paigutatud eestikeelne paarisvärss on värsimõõdult katalektilises trohheilises tetrameetris. Eesti keele tarvitusest on ajastutüüpiline: ehkki siin leidub Stahli ortograafia eelloomulikest võõrtähtedest üksnes *w* (mitte aga *x*, *y*, *z*, nagu sama autori 1651. a tuntud pikas eestikeelses pulmalaulus, vt Altho, Valmet 1973: 45–48), tähistab *h* süstemaatiliselt üksnes vokaalide pikendust. Häälikulistest joontest kordub *ä* tähistamine *e*-ga, hilisema *õ* kirjanemiseks on kasutatud nii *o*-d kui ka *ö*-d. Nagu 1651. aasta pulmalaulus, on siingi käskiva kõneviisi ainsuse kolmas pööre kõikuva lõpuga: esimeses värssis on tegusõna *mõtlemä* ilma *t*-lõputa, teises värssis *jääma*-verbist *jeht* aga *t*-ga. Saksapärase on verbi *jääma* reksioon sees- või alalütleva, mitte sisse- või alaleütleva käändega. Fraasis *sõbra pehl* pro *sõbrale* on näha käändegrammatika kalduvust analüütilisusele.

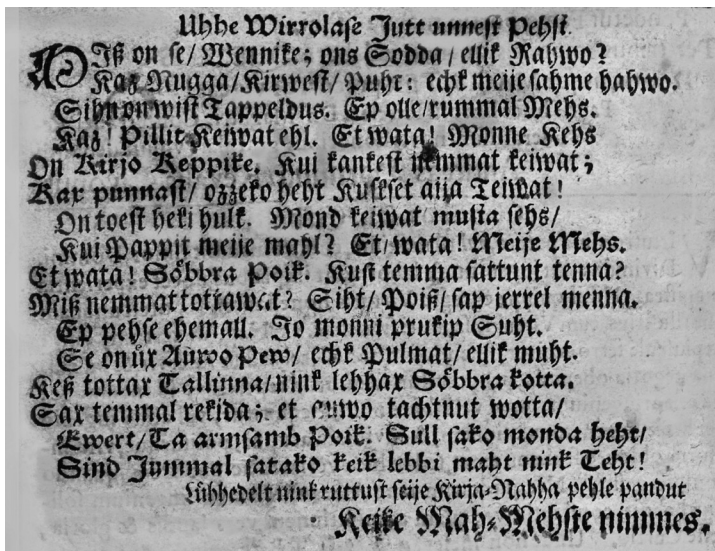
- Πρώτα Θεὸν τίμα, μετέπειτα δὲ σεῖο γονῆας.
 Symb[olum]
 Ὅστιόν καὶ ἐλπιστέον.
 Anno
 5 M DC LIV
 d. 6. Aprilis
 Hoc
 A.G.
 T.D.O.D.D.
 10 A.D.O.P.T.
 A.D.O.K.P.
 Söbber mottle Söbra pehl /
 Jeht sa sihn woi jeht sa sehl.
 Hoc qualicunque Mentis et
 15 Manus symbolo Amorem
 illibatum erga Per-Eximium
 et Eruditissimum Dn. Adolph
 Saubertum, Contubernalem
 meum et Convictorem exoptatissimum,
 20 testari et aeternitati consecra-
 re volui Argentinae
 Joachimus Saleman
 Revalia-Liv[onus].

Esiteks austa Jumalat, tema järel oma vanemaid.
 Tunnuslause
 Tuleb kannatada ja loota.
 1654.

¹⁵ Vrd Helk 1974: 28 sissejuhatava eestikeelse vormeliga *motle mis see peab ollema*.

- 5 aastal
 6. aprillikuu päeval
 See
 A.G.
 T.D.O.D.D.
 10 A.D.O.P.T.
 A.D.O.K.P.
 Sõbra mõte sõbra peal –
 oled siin või oled seal.
 Selle mõtte ja käe väheldase
 15 tunnusmärgiga tahtsin ma,
 Joachim Salemann
 Tallinnast Liivimaalt
 tõendada
 ja igavikule pühendada oma
 20 siira sõpruse ülimalt silmapaistva ja
 harituima isanda Adolph Sauberti,
 oma toakaaslase
 ja tagaigatsetava kaasvõitleja vastu.

Eestimaalaste õnnitlusluuletus Eberhard Eckholtzile magistripromotsiooni puhul (ca 1682)

Pilt 4. Johann Hornungi [?] „Ubbe Wirrolase Jutt unnest Pehst” trükises „Glück-wünschende Ehren-
 Zeilen...” (1682, 4 pöördel). Originaal: Wittenberg, Reformatsiooniajaloo teadusraamatukogu
 <Diss161/252>. Digitud: Eesti Rahvusbibliograafia. <https://www.digar.ee/arhiiv/nlib-digar:609018>

Uhhe Wirrolase Jutt unnest Pehst

- KIs on se / Wennike; ons Sodda / ellik Rahwo?
 Katz Nugga / Kirwest / Puht: echk meije sahme hahwo.
 Sihn on wist Tappeldus. Ep olle / rummal Mehs.
 Katz! Pillit Keiwat ehl. Et wata! Monne Kehs
- 5 On Kirjo Keppike. Kui kankest nemmat keiwat;
 Kax punnast / ozzeko heht Kuskset aija Teiwat!
 On toest heki hulk. Mond keiwat musta sehs /
 Kui Pappit meije mahl? Et / wata! Meije Mehs.
 Et wata! Sõbbra Poik. Kust temma sattunt tenna?
- 10 Miß nemmat tottawat? Siht / Poiß / sap jerrel menna.
 Ep pehse ehemall. Jo monni prukip Suht.
 Se on üx Auwo Pew / echk Pulmat / ellik muht.
 Keß tottax Tallinna /nink lehhax Sõbbra kotta.
 Sax temmal rekida; et auwo tachtnut wotta /
- 15 Ewert / Ta armsamb Poik. Sull sako monda heht /
 Sind Jummal satako keik lebbi maht nink Teht!
- Lühhedelt nink ruttust seije Kirja-Nahha pehle pandut
 Keike Mah-Mehste nimmes.

Alanud 1630. ja 1640. aastail vallatlevate „pulmanaljade” ja vaimukate sententslike paarisvärssidega reisialbumeis, liikus eestikeelne ilmalik luule XVII sajandi jooksul üha väärikumate ja tõsisemate ühiskonnaelu valdkondade poole. 1640. aastail ilmusid trüki eestikeelsed õnnitlusluuletused teoste ilmumise puhul, 1650-ndaist alates leina- ja kaastundeluuletused ning XVII sajandi kahel viimasel ja XVIII sajandi alguskümnenil katsetasid Eestist pärit või Eestisse mujalt sattunud üliõpilased eesti keelt juba ka akadeemilises õnnitlusluules. Seni teadaoleva akadeemilisteks sündmusteks loodud luuletuste rea – Gebhard Himseli (1686), Mathias Lemcken (1696), Johann Örne (1709) ning Carl Schulténi (1709) sulest (Alttoa, Valmet 1973: 68–72, 81–86) – algusesse paigutub nüüdsest 16-realine eestikeelne luuletus, mille kaasmaalased avaldasid Kielis ilmunud õnnitlusluule kogumiku lõpus, kui Tallinnast Saksamaale õppima suundunud kaupmehe ja raehärra poeg Eberhardt (Ewert) Eckholtz (ka E(c)khold) sai Greifswaldis 1682. aastal juunikuus magistrikraadi (Glückwünschende Ehren-Zeilen [1682]).

Arvestades XVII sajandi teise poole Eesti kirjakultuuri seisu, ei olnud luuletuse adressaat Eckholtz juhuslik valik. Sündinud Tallinnas enne 1663. aastat, oli ta sattunud kodulinna gümnaasiumisse koos kohalikest pastoriperedest pärit noormeestega, kes läksid Eesti ajalukku kirjaviisi reformijate (tänapäeva aspektist nn vana kirjaviisi toetajatena) ja Piibli tõlke ettevalmistajatena. Aivar Põldvee (2010: 338, märkus 23) on nimetanud neid XVII sajandi lõpu keeleuueenduse pooldajateks. Nagu Eckholtzi tutvusringkond, suundus ta isegi pärast Tallinna gümnaasiumi lõpetamist Saksamaale teoloogiat õppima, ehkki tema stuudium koosnes – ilmselt tänu varakale ja positsioonikale isale – rohkematest peatuspaikadest kui kaaslinlastel. Wittenbergis

õppis ta 1679. aasta detsembrist kuni 1680. aasta augustini veel koos Johann Hornungi, Gebhard Salemanni ning Bengt Gottfried Forseliusega, ent siirdus seejärel Rostocki (augustis 1680), Greifswaldi (juunis 1682) ja Leipzigi ülikooli (suvel 1683). Eckholtz oli aktiivne kõnepidaja juba gümnaasiumis, disputeeris mitmes stuudiumipaigas ning sai magistrikraadi Greifswaldis 27. juunil 1682. Suhted kaasmaalaste ja gümnaasiumikaaslastega säilisid hoolimata lahknenud õpingupaikadest, nagu 1682. aasta õnnitlusluule kogumik näitab. Peapõhjuseks võis olla Eckholtzi kaupmehest ja raehärrast isa (srn 1696), kes võis toetada kogu oma poja kaasmaalastest sõpruskonda. Samaealiste gümnaasiumikaaslaste seas oli Eckholtz ühtlasi esimene, kes magistrikraadini jõudis, mistõttu ei tule imeks panna sõprade valmidust koostada ja avaldada õnnitlusluuletusi promotsiooni puhul koguni teisest linnast. Kolmas põhjus selgub pühendust lugedes: kaasmaalastel oli lootus haarata Eckholtz eestikeelse kirjasõna loomisse (vt allpool G. Salemanni luuletuse kokkuvõtet).

1680-ndate teisel poolel ja 1690-ndatel viis elu Eckholtzi kaaslinlastest ja varasematest õpingukaaslastest siiski lõplikult lahku: ta reisib Ida-Indiasse ning naastes immatrikuleerus 1699. aasta veebruaris Tartu akadeemiasse, mis oli tema viies õpingukoht; Põhjasõja ajal 1701–1706 tegutses rügemendipastorina ning 1708. aastal jõudis Riiga (Tering 2018: 279, nr 1563). Tema surma aeg ega asjaolud pole selged. Samuti pole seni andmeid tema katsetustest eestikeelse kirjasõna – ei ilmaliku ega vaimuliku – vallas.

Kui neli varem teada olnud eestikeelset õnnitlusluuletust akadeemiliste saavutuste puhul keskenduvad adressaadi ja tema positsiooni kiitmisele, siis „Uhhe Wirrolase Jutt unnest Pehst” on esimene katse kirjeldada eestikeelses luuletuses akadeemilist promotsiooniaktust. Õnnitlemiseks valitud puänteeritud epigrammi vorm on kooskõlas humanistlikus luules XVII sajandi lõpul valitsenud vaimuka *argutia* stiiliga,¹⁶ kuid on ajastu eestikeelsete õnnitlusluuletuste seas kujundlikkusest ja allegoorilisusest pigem erandlik. Pealkirja kohaselt on epigramm stiliseeritud Virumaalt pärit nooruki unenäona, mida kommenteerivad dialoogilaadsete vastuste ja hüüetega tema kaaslane või kaaslased. Arvukad visuaalsusele viitavad tegusõnad (*katz* 2. ja 4. värsis; *et wata* 4., 8. ja 9. värsis), retoorilised hüüatused ja küsimused tekitavad lugejas dramaatilise kohalolekutunde. Epigrammi algus, milles „virulane” arvab end nägevat und rahva- ja relvarohkest lahingustseenist,¹⁷ on barokselt tugevas vastanduses toimuva tegeliku eesmärgi ja pidulikkusega: tseremoonia osadena loetakse üles orkester ja skeptrikandjad rongkäigu eesotsas, pidulikes talaarides akadeemilised kodanikud ning pidukõned. Keset rongkäigu kirjeldust, 8.–9. värsis selgub, et rongkäigus osaleb ka unenäo nägija kaasmaalane, lausa tema hea sõbra poeg. 12. värsirida tipneb tõdemusega, et rongkäigu puhul on tegemist pidupäeva või lausa pulmadega, millest tuleks kindlasti teatada promoveeritu isale Tallinnasse (luuletuses eestikeelse

¹⁶ Selle leviku kohta Tartus *Academia Gustavo-Carolina* õppetöös vt Viiding jt 2007: 389.

¹⁷ Luuletuse algusstseen võib vihjata sama aasta volbriööl toimunud duellile Adrian Virginiuse ja noore Saksa paruni Christian Albrecht Kielman von Kielmanseggi (1664–1731) vahel, kelle isa oli riigiparun Hans Heinrich Kielman von Kielmansegg, Taani maanõunik, 1683. aastast sala- ja maanõunik ning ülemsõjakomissar, hiljem Schleswig-Holsteini asehaldur. Sellel duellil sai vigastada Virginiuse parem käsi, mis jäi kogu edasiseks eluks nõrgaks (Curriculum 1858: 119).

nimena!). Luuletus lõpeb tollase tava kohaselt heade soovide ja õnnistusega sõbra tulevasteks reisideks.

Nagu eestikeelse luuletuse allkirja (*Keike Mah-Mehste nimmes*) ning õnnitluskogu ülejäänud koostajaskonna võrdlusest ilmneb, on epigramm hea võimalus heita pilk tulevase eesti kirjakeele uuendajate omavahelistele suhetele ning keeletarvitusele nende tudengipõlves, mõni aasta enne Bengt Gottfried Forseliuse aabitsa esmatrüki ilmumist ning enne piiblikonverentse, ortograafiatüli ning ligi kümnend enne Johann Hornungi eesti keele grammatika ilmumist.¹⁸ Ühtlasi pakub see väljakutse tuvastada, kes osalejate ringist võib olla leitud eestikeelse luuletuse autor.

Kogumikus eelneb eestikeelsele luuletusele kaheksa õnnitlusteksti seitsmelt Eesti päritolu autorilt. Johann Hornungi ladinakeelne heksameetrites avaepigramm mängib adressaadi nime etümoloogiaga: kui oled tehtud tammepuust (sks *Eichenholz*), ei ole vaja loorberipärga selleks, et hullunud Nero kombel oma laupa välgulöökide eest kaitsta – püsiva tööga loodud tammeline laup kaitseb ise kõigi kadedusvälkude eest. Hornungi jaoks on adressaat luuletuse allkirja järgi *amicus non vulgaris*, st hinnaline, mitte tühine sõber.¹⁹ Luulekogu järgmine ja ühtlasi pikim kaastöö, 48-realine saksa-keelne jambides luuletus Gebhard Salemannilt lähtub samuti tammepuu kujundist, keskendub aga adressaadi eelnenud haridustee kirjeldamisele ning annab kaheksas lõpuvärsis adressaadile teada jumalate käskjala Mercuriuse varjatud programmist: naasta Eestimaale, äratada surnud rahvas sügavast unest, olla äratustöös tamme tugevune, kuid mitte puine ega jäik.²⁰ Kolmas, samuti saksa-keelne jambiline luuletus Magnus de Moulinilt, kes stiliseerib end adressaadi alandliku teenrina, lõpeb taas üleskutsega, et pärast magistrikraadi saamist võiks too naasta isamaale kasu tooma.²¹ Petrus Kochi saksa-keelse luuletuse aluseks on kasvamise kujund: nii nagu virga õpetaja käsi on noort tammevõrset hoolsalt õpetustega kastnud, nii tuleb nüüd välja päike

¹⁸ Vt eelnevaid käsitlusi selle ringkonna omavahelistest sidemetest Helk 1992. Forseliuse aabitsa esmatrüki ühtki eksemplari pole säilinud, kuid tänu A. Heidrichi kirjale 1685. aastast on teada, et aabitsal oli eessõna. Selle, nagu ka ortograafiatüli kohta 1685–1699, vt Põldvee 2009. Piiblikonverentside ja -tülide kohta on keskne allikapublikatsioon Pahtma, Tafenu 2003. J. Hornungi grammatika faksiimileväljaanne: Hornung 1977 [1693].

¹⁹ Johann Hornung (ca 1661 Tallinn/Rakvere – 1715 Karula) oli pastor Gottfried Hornungi poeg, Andreas Hornungi vanem vend. Immatrükuleerus 7. jaanuaril 1679 Wittenbergi ülikooli, kus juba õppisid nii Bengt Gottfried Forselius kui ka Eckholtz ja Salemann; naasis 1680. a lõpul koos Forseliusega Tallinna. 20. augustil 1681 immatrikuleerus koos vend Andrease ja Isaac Aulinusega Kieli ülikooli, naasis 1683. a suvel Tallinnasse. 1689–1693 Eestimaa koolide inspektor. 1689–1708 Karula pastor (Ottow, Lenz 1977: 279, nr 818; Tering 2018: 407, nr 2969); allikakriitiline uuskäsitlus on ilmumas Aivar Põldvee ettevalmistamisel.

²⁰ Gebhard Salemann (1659 Tallinn – 1710 Tallinn) oli piiskop Joachim Salemanni poeg. Liivi Aarma nimetab tema esimese abikaasana (1689 Jüris) Petrus Koch noorema öde. Õppis Tallinna gümnaasiumis (kuni 1678), immatrikuleerus 25. juulil 1679 Wittenbergi ülikooli, 6. novembril 1680 Kieli ülikooli. 15. oktoobril 1683 magister Wittenbergi ülikoolis. Alates 1688. aastast Oleviste abiõpetaja, 6. septembrist 1689 diakon ning 1693. aastast linnakoolide inspektor. (Aarma 2005: 229; Tering 2018: 604, nr 4402)

²¹ Magnus de Moulin (Molin, Mollin) (u 1660 Tallinn – 1710 Tallinn) immatrikuleerus 22. detsembril 1680 Kieli ülikooli. Osales piiblitõlke konverentsil 1686 Liepas. 1687–1690 adjunkt-pastor, 1690–1710 pastor Suure-Jaanis. Pögenes Põhjasõja ajal mitu korda Tallinnasse. Uue Testamendi tõlkija ning eestikeelse käsiraamatu kaaskoostaja. (Ottow, Lenz 1977: 348, nr 1243; Tering 2018: 490, nr 3411)

ja kattuvad kevadise piduehtega kõik teisedki puud, et avaldada austust uuele magist-rile. Koch on oma pöördumises intiimsem kui teised kogumiku autorid, kõnetades Eckholtzi kahel korral oma väärtuslikema sõbrana ja kinnitades luuletuse allkirjaski oma vennalikku truudust.²² Ainsana kahe luuletusega vastset magistrit õnnitlenud Adrian Virginius on saksakeelses avaluuletuses lähtunud maikuu nime ladinakeelsest etümoloogiast (lad *maius* 'parem'), mil imeväel tulevat isegi tammepuule loorberi-lehed külge, mistõttu Apollon ise kirjutavat selle pidupäeva aegade raamatusse. Vir-ginius asetab end haritlashierarhias Eckholtzist madalamale – tema „harimatu Kiel” (sks *mein ungelehrter Kiel*) sarnanevat karjusevilega.²³ Virginiuse ladinakeelne elee-gilistes distihhonides luuletus on trafaretne õnnitus, mis kordab saksakeelse luule-tuse üksikuid motive.²⁴ Ka Andreas Hornungi ladinakeelne luuletus on elee-gilistes distihhonides. Selles imestab autor adressaadi lahkumise üle Rostocki akadeemiast Greifswaldi magistrikraadi kaitsma, pidades seda algul Rostocki rooside uimastavast lõhnast tekkinud eksituseks, kuid leides lõpuks etümoloogilise selgituse: tammepuust adressaat peabki mesilase kombel lendama Rostocki roosiõielt Greifswaldi, st enda nimele kohasemalt metsa (sks *Wald* 'mets'), et seal vastu võtta magistripärg.²⁵ Kõige distantseeritum on vahetult eestikeelsele luuletusele eelnev ladinakeelne proosaõnnit-lus Isaac Aulinuselt, milles adressaati kõnetatakse kui „kuulsaimat isand Eckholtzi” ilma viiteta sõprusele, vennalikkusele või alandliku teenri staatusele. Teksti keskne idee on tubliduse (lad *virtus*) enesereproduktsoonivõime tänu akadeemilisele stuu-diumile. Siiski demonstreerib Aulinus eeskätt omaenda õpetatust ja antiigitudmist: ainuüksi nimeliselt viidatud tsitaate on kolm, Curtius Rufuselt, Velleius Paterculusest ja Seneca Nooremalt; lisaks allikaviiteta tekstireministsentsid.²⁶

²² Petrus Koch (1658 Tallinn – 1710 Tallinn), Pühavaimu pastori Petrus Koch vanema ning Elisabeth Salemanni poeg. Teise abielu sõlmis Isaac Aulinuse õe Anna Maria Aulinusega (1698). Lõpetas Tallinna gümnaasiumi 1681, immatrikuleerus Kieli ülikooli 12. augustil 1681, seejärel Wittenbergi 5. oktoobril 1682, lahkudes sealt koos Isaac Aulinusega 20. juulil 1685. Kandidateeris koos de Mouliniga 1689 Jüri pastoriks ja osutus valituks. Ida-Harju praost 1706 (Aarma 2005: 153–154; Tering 2018: 224, nr 1098).

²³ Ühest ajastupõhist seletust Kieli ülikooli seostamisele karjusevile ja seega Paaniga ei ole õnnestunud leida. Apollon kui Greifswaldis õppinu väärrikam ja jumalik eestseisja võib lähtuda nt asjaolust, et võrreldes Kieliga oli Greifswald vana ja väärikas ülikool, rajatud juba 1456. aastal. Kieli ülikooli asutamisaastaks loetakse 1665. aastat.

²⁴ Adrian Virginius, kõnealuses trükises Verginius (1663 Kambja – 1706) – Kambja pastori Andreas Virginiuse poeg. Pärast eraõpet astus 1676 Tartu ladinakooli, seejärel Riia lütseumi (1679–1680) ja Tallinna gümnaasiumi (1680–1681) ning lõpetas õpingud Kieli ülikoolis (1680–1683). Naasnud Riiga, seadis trükivalmis lõunaestikeelse piiblitõlke; 1686–1694 pastor Puhjas, 1694–1706 Otepääl. Võeti kinni ja hukati kirjade pärast, mida ta oli väidetavalt saanud (Ottow, Lenz 1977: 463–464, nr 1966; Tering 2018: 712, nr 5350). Vt tema enda koostatud biograafilist ülevaadet Curriculum 1858: 118–125.

²⁵ Andreas Hornung asus koos venna ja Isaac Aulinusega 20. augustil 1681 õppima Kieli ülikooli, ent liikus sealt juulis 1683 Rostocki ja 18. septembril 1683 Wittenbergi; 1690–1710 pastor Pais-tus. 1710 põgenikuna Pärnus (Ottow, Lenz 1977: 279, nr 817; Tering 2018: 407, nr 2694).

²⁶ Isaac Aulinus (? Tallinn – 1710) oli Tallinna toomkooli õpetaja ning Tallinna rootsi koguduse pastori poeg. Õppis Tallinna gümnaasiumis (lahkus 1681), reisib koos vendade Hornungitega Kieli 1681, jätkas õpinguid alates 19. oktoobrist 1682 Wittenbergis ning 4. oktoobrist 1688 Uppsalas. 1689 sai Tallinna gümnaasiumi professoriks. Oli produktiivne disputatsioonide autor (Ter-ing 2018: 114, nr 123).

Kogumiku muukeelsed tekstid ei sisalda viiteid eestikeelse luuletuse autorile ja seega võib atribueerimisel võtta kaalukaimaks aluseks eestikeelse luuletuse pealkirjas esineva määratluse autori päritolu kohta Virumaalt. Sidemeid Virumaaga oli kogumiku autoreist kahel – vendadel Johann ja Andreas Hornungil, kelle isa Gottfried Hornung oli 1659. aastal, poegade sünniaastate paiku, ordineeritud Tallinnast Rakverre pastoriks (Ottow, Lenz 1977: 279, nr 817–818; Aarma 2005: 125, nr 436). Kuna kogumiku juhtautor on luuletuste paigutuse järgi Johann, on tema initsiatiiv eestikeelse luuletuse lisamisel kogumiku lõppu tõenäolisem kui vend Andrease oma.

Eestikeelse luuletuse kirjapanemisviis peegeldab 1680-ndate alguseks Põhja-Eestis kujunenud traditsiooni, mille standardiks võib pidada 1673.–1674. aasta kirikukäsiraamatut. Endiselt on tekstis võõrtähed *w*, *x*, *z*, *ß*, saksapärase *ch* või ka *hh* kombinatsioon *h* tähenduses, *h* üksi aga eelneva vokaali pikendusemärgina. *y*-ega *q*-tähte enam kasutusel ei ole. Võrreldes nt Gösekeni 1660. aasta eesti keele grammatikaga on velaarklusiili märkimisel *ck* juba taandunud *k*-ks (7. värsis *heki*, vrd Göseken *hecki*).²⁷ Täpitahtede asemel on kolmes sõnas kasutatud ülatähte *e* (*ûx*, *lûhhedelt*, *sôbbra*); ä-häälikut märgib endiselt Stahli-päraselt *e(h)* ja *ô/ö* asemel on *e* või *o*.²⁸ *oi*-diftongis pole *i* veel madaldunud *e*-ks (*poik*).

Eri kirjaviiside üks keskseid eristavaid tunnuseid, pearõhulise silbi vokaali märkimisviis, on lühikese lahtise vokaali puhul kirja pandud nii, et järgnev konsonant on kahekordne (*sodda*, *tappeldus*, *nemmat*, *pappit*, *olle* jne). Ent see oli ühtmoodi omane nii Stahli kui ka Forseliuse-Hornungi kirjaviisile. Peaaegu süsteemselt Stahli-pärane on ka pearõhulise kinnise silbi pika vokaali märkimine – kordagi pole siin kasutatud topeltvokaali, domineerib *h* abil pikkuse märkimine või siis jääb pikk vokaal üldse märkimata (nt *heht*, *suht*, *pew* jne). Pearõhulise lahtise silbi pika vokaali märkimine aga kõigub: mõnes sõnas on vokaali pikkust märkimas endiselt *h* (*sahme*, *hahwo* jne), paljudes sõnades on konsonant pika vokaali järel ühekordne ja pikendavat *h*-d pole enam lisatud (*wata*, *prukip*, *sax*, *rekida*, *sako*, *satako*).

Rõhutu (järg)silbi *u* asemel leidub veel *o* (*jo*, *sako*, *auwo*, *satako*). Labiaalse *o* ja *u* naabruses on säilinud *w* (*rahwo*, *auwo*). Poolvokaalide märkimine kahe vokaali vahel käib süsteemselt *ij* topeltgrafeemiga (*aija*, *meije*, *seije*). Helilise sulghääliku asemel on sõna lõpus eranditult helitu häälik (*Poik*, *nink*, *prukip*, *sattunt*, *tachtnut* jt),²⁹ mõnikord ka sõna keskel (*kankest* pro *kangest*, *prukip* pro *pru[u]gib*). Nimisõnade algustäheortograafia on kohati veel suurtäheliselt saksapärase.

Vormimoodustuses leidub üksikuid vana kirjaviisiga võidule pääsenud vorme. Näiteks on olevikus eitussõnaks eranditult *ep*, kuid verbi lõpud on ära jäetud (*ep olle*, *ep pehse*). Nii oli see ka peagi ilmunud Forseliuse aabitsas. Forseliuse soovitus-tega kooskõlas on samuti *t* kadu käskiva kõneviisi lõpust (*sako*, *satako*). Keskvärde lõpp on aga arhailine *-mb* (*armsamb*). Käändelõpuga väljendatud kohakäänded vahelduvad ees- ja järelsõnaliste vormidega (*kehs*, aga *unnest pehst*, *musta sehs*, *kirjanahha pehle*). Laadivaheldust on – võimalik, et riimi kaalutlustel – välditud sõnas

²⁷ Gösekeni sõnavara ja grammatikakäsitlusega võrdlemisel on siin ja järgnevas aluseks Kingisepp jt 2010.

²⁸ Vt nn täpitahtede juurde Pöldvee 2010: 339–342.

²⁹ Hornungi 1693. a ilmunud grammatikas on selles positsioonis juba helilised klusiilid.

teiwas-teiwat (vrd Gösekenil nominatiivivormiks *teibas*). *Saama*-verbi kasutatakse tulevikuvormide moodustamiseks (*sull sako heht*).

Lausestuses leidub mõningaid saksapärasusi. Autori lemmikkonstruksiooniks on kaheliikmelised võrdlused: *echk...ellik, ellik...echk*. Eessõnadest on *läbi* veel otsimas eesti keeles endale sobivat rektisiooni: *keik lebbi maht nink teht* (läbi kõikide maade ning teede). Samas osastava käändevormi moodustamine ja kasutus sihitise-käändena vastab eesti keele tänapäevasele traditsioonile, nagu näitab teises värsis leiduv eri käändetüüpidesse kuuluvate sõnade loetelu (*Katz Nugga / Kirwest / Puht*) – asjaolu, mida paljud varasemad muulastest eesti keele kasutajad ei vullanud.

Sõnamoodustuses ja -tuletuses torkab silma, et teksti pole pikitud ühtki saksa-keelset sõna ja varem mugandatud laensõnadestki esineb vaid *pappit*. Juba Gösekenilt on tuttav *ne-lõpuline* omadussõnatuletus vormis *kuskset* (kuuskne); ka omadussõna *kange* varasema tähenduse 'kindel' kohta leidub eeskuju Gösekenil. Gösekeniga sarnaneb samuti kirjutusprotsessi seostamine nahaga: siin luuletuse allkirjas *kirja-nahk* paberi tähenduses, Gösekenil aga *ramato nachk* paberi, *nahhane lauwakenne* kirjutustahvli ning *nahckne raamat* pärgamentraamatu tähenduses. Vähendusvormidest on peale varasemailgi juhuluuletajail esineva *wennikese* ka *kirjo keppike* (skeptri tähenduses).³⁰ Adverb *ehemall* tähendab siin nagu Gösekenilgi veel 'weiter fort, noch weiter' ('edasi, lähemale'), mitte 'kaugemale'.

Kokkuvõttes kinnitab käsitletud trükis kirjandusloolasele, et Johann Hornung oli juba 1680-ndate alguses osav luuletaja nii värsistamis- kui ka kujundiloomes oskuselt ladina ja ka eesti keeles, kes tajus ladina keeles luuletades veatult prosoodiat; Gebhard Salemann valdas aga ajastu keskmisest sujuvamalt saksa luulekunsti. Edasist uurimist väärib, kas ja kuidas mõjutas Eestimaa noormeeste luuletamiskust tollane Kieli ülikooli kõnekunsti ja poeesia, 1673. aastast ka ajaloo professor ja raamatukoguhoidja, kirjandusloolase ja polühistorina järelopõlvigi mõjutanud Daniel Georg Morhof (1639–1691). Kui Eestimaa mehed Kieli jõudsid, oli ta filosoofiateaduskonna dekaan, tema käe all läbisid esmakordselt akadeemiasse sattunud depositsiooni-riituse. Eesti keele ajaloo seisukohast võib küsida, kas ja milline roll oli vana kirjaviisi küpsemisel ja lõimetumisel Bengt Gottfried Forseliuse, Johann Hornungi, Gebhard Salemanni ja Eberhard Eckholtzi ühisel õpinguaastal 1679/1680 Wittenbergis.

Lõpetuseks

Võib tekkida küsimus, miks osutada kahele Brockmanni-leiule nii suurt tähelepanu, kui luuletavaid Eesti ala *Livonus*eid oli palju ja arhiivide digimine toob uurija ette pidevalt uusi luuletusi. Siin on lähtekohaks põhimõte, et Eesti kultuuri ei tuleks näha etnilise, n-ö matsipäritolu, vaid geograafilis-sotsiaalse nähtusena, kus kogu Eesti moodustab ühise ruumi, sõltumata keelest, rahvustunnusest ja klassikuuluvusest. Eestikeelse luule ajalugu ei alga XIX sajandil Kristian Jaak Petersoniga, vaid kaks sajandit varem Tallinna ja Tartu õpetatud meestega, ning Reiner Brockmann on selles kindlasti kõige märgilisem autor.

³⁰ Võrdluseks: 1686. a eestikeelses õnnitlusluuletuses rektoriameti puhul on Himsel jäänud ladinapärase skeptri juurde (Alttõa, Valmet 1973: 69).

Kogu XVII sajandi Eesti luule, sh eestikeelne luule, on aga niivõrd napp, et iga uue leiu, selle motiivi või rõhuasetuse analüüsimisel, tõlgendamisel ja mõtestamisel on rohkelt vaba ruumi. Juba seda silmas pidades on kaks uut eestikeelset teksti huvitavad ja pakuvad tänuväärt ainet mõttemängudeks.

Esiteks tuleb märkida, et „Uhhe Wirrolase Jutt unnest Pehst” ehk „Ühe virulase jutt unise peaga” (või pigem „Ühe virulase nägemus” = „Ühe virulase nähtud kummaline vaatepilt”) on iseäranis ilukirjanduslik, kuna sisaldab väljamõeldud tegelast, minavormis kõnelevat „virulast”, ning luuletus kirjeldab mingit sündmustikku, niisiis võiks seda nimetada lausa ballaadiks. Jutustamine, ballaadilikkus on aga XVII sajandi eestikeelses luules haruldane: üldiselt kujutas luuletus otseselt kirjutaja isiklikku või teatraalselt võetud rollist lähtuvat vaatepunkti ja oli suunatud konkreetsele adressaadile, kuuludes sel viisil pigem kirja, jutluse või kõnega samasse kategooriasse. Ballaadina tuleks kõne alla vast ainult veel Brockmanni eestikeelne luuletus 1638. aastast („Oda Esthonica Jambico-Trochaica”, kus linnud taeva all laulavad minategelase kuuldes lugu kurblikust noormehest, kes lõpuks leiab armastatu). Virulase-luuletus eemaldub silmatorkavalt esseistika või jutluse paradigmast, esiplaanil on see, mis teebki ilukirjandusest ilukirjanduse: tegevuse keskmes olev väljamõeldud tegelane.

Teiseks tuleb samas luuletuses esile tõsta huumorit. Mõne seni teada olnud XVII sajandi eestikeelse luuletuse puhul võib küll rääkida huumorist, aga virulase-luuletuse huumori tonaalsus ja olemus on uudne. Selles ei tiku esiplaanile intellektuaalne kalambuur või vihjamisi mõista antud frivoolne motiiv, vaid luuletus on loodud läbinisti vestelises, följetonile omases muheas tundetoonis, tekitades kujutelma autori viibimisest samal ajal lõbusas sõprade seltskonnas, kus naljale järgneb nali ning tuntake rõõmu kamraadile suunatud kepsaka luuletuse sünnist. Mingil määral võib sama täheldada ainult mõnes pulmateemalises luuletuses.

Kolmandaks on tähelepanuväärne ilmalikkuse osakaal nii virulase-luuletuses kui ka Joachim Salemanni kaksikvärssis. Endastmõistetavalt on XVII sajandi eestikeelses luules esil religioossus: nii mõnegi teksti puhul, mida traditsiooniliselt loetakse ilmaliku luule hulka kuuluvaks, on vahe kirikliku laulutekstiga tegelikult pigem kokkuleppeline (nt Göseken, „Heh sel ke Jumla kartusz sees...”, 1641; Georg Salemann, „Heh sel ke kartab Jummal...”, 1642; Wassermann, „OCh kust tullep meile sedda?”, 1652). Virulase-luuletuses mainitakse jumalat ainult riivamisi ja pelgalt formaalselt, see on peaaegu mittereligioosne värsistus ilmaliku elu sündmusest, magistrikaadi saamisest. Salemanni eestikeelne kaksikvärss on aga – kui vaadelda seda ülejäänud albumissekandest eraldi ja samal ajal iseseisva luuletekstina XVII sajandi eestikeelse luule taustal – täiesti ilmalik. Veel enam, selles vastandub muidu eestikeelses ilmalikuski luules nii domineerivale nähtusele nagu *Jummal* selle antipoodina *Sõbber*. Teisisõnu: siin ei lähtuta eeldusest, et ülim hüve on jumal ning kõik taandub sellele, vaid olulisena nähakse midagi väga ilmalikku, nimelt sõprust. Sõna *sõber* esineb XVII sajandi eestikeelses luules üldse üliharva. Joachim Salemanni kolm aastat varasemas eestikeelses luuletuses (1651) on need kaks antipoodi veel üks: *Meye Sõbber Jummal*.

Salemanni distihhon suunab ka teisi käsikirjalisi reisialbumivärsse edaspidi käsitleva varajase eestikeelse luule senisest olulisema ja olemusliku osana. Praeguseni on XVII sajandi ja XVIII sajandi alguse eestikeelse ilmaliku luule kataloogiks Villem

Alttoa ja Aino Valmeti 1973. aastal ilmunud ülevaade, millele on lisandunud mõni üksik hiljem leitud tekst. Seda allikat tuleks aga vaadelda koos Vello Helgi (1973a, 1973b, 1974) Tulimullas avaldatud kommentaariga eestikeelsete värss-sissekanne-tega (reisi)albumitele. Nõnda võib hakata edasi uurima uusi küsimusi, nagu mil määral on albumikirjutis originaallooming ja mis asjaoludel leidis alamrahva keel tee aadlike ja õpetlaste seltskondliku suhtlusvormini.

Autorid tänavad täienduste ja paranduste eest eestikeelsete luuletuste kommenteerimisel Kai Tafenaud, Aivar Pöldveed ja anonüümset retsensenti.

ARHIIVIALLIKAD

Lunds Universitetsbibliotekets (UB) arkiv

A IV b 10 – Daniel Hermann. Album amicorum

VEEBIVARAD

Det Kongelige Bibliotek. <https://www.kb.dk/>

Digitale Sammlungen der Herzogin Anna Amalie Bibliothek. Weimar, Herzogin Anna-Amalie-Bibliothek/Klassik Stiftung Weimar. <https://haab-digital.klassik-stiftung.de/viewer/index/>

ERB = Eesti Rahvusbibliograafia andmebaas. erb.nlib.ee

RAA = Repertorium Alborum Amicorum 1998–2021. Internationales Verzeichnis von Stammbüchern und Stammbuchfragmenten in öffentlichen und privaten Sammlungen. Toim Werner Wilhelm Schnabel, Tobias Bauer. <https://raa.gf-franken.de/de/startseite.html>

Wolfenbütteler Digitale Bibliothek. Wolfenbüttel, Herzog August Bibliothek. <http://diglib.hab.de>

KIRJANDUS

Aarma, Liivi 2005. Põhja-Eesti kirikud, kogudused ja vaimulikud. Matriklid 1525–1885. Die Kirchen, Gemeinden und Pastoren des Konsistorialbezirks Nord-Estland. Herdaminne för Norden-Estlands stift. Churches, Parishes and Pastors of North Estonia. Tallinn: [G. & T. Aarma Maja OÜ].

Alttoa, Villem; Valmet, Aino 1973. 17. sajandi ja 18. sajandi alguse eestikeelne juhuluule. Tallinn: Eesti Raamat.

Brockmann, Reiner 2000. Teosed. Πειρα του Βροκμαννου ποιηματα. Reineri Brocmani Opera. Reiner Brockmann's Werke. Koost, toim Endel Priidel. Tartu: Ilmamaa.

Cicero, Marcus Tullius 2007. Kohustustest. (Avatud Eesti raamat.) Tlk Ilmar Vene. Tartu: Ilmamaa.

Curriculum 1858 = Curriculum vitae Adriani Verginii Pastoris in Odenpee descriptum Dörpati ao. 1706. 9. Apr. (Aus Gadebusch (handschr.) Beweisen zur livl. Adelsgeschichte Th. 3. S. 755). – Mittheilungen aus dem Gebiete der Geschichte Liv-, Ehst- und Kurland's. Hrsg. von der Gesellschaft für Geschichte und Alterthumskunde der russischen Ostsee-Provinzen. Kd 9, vhk 1. Riga: Nicolai Kymmel's Buchhandlung, lk 118–125.

- Deutsch, Zacharias 1633.** Traur- vnd Klag-Predigt / Vber den Hochbetrübten Todesfall Des allerglorwürdigsten edlen Helden Gustavi Adolphi, der Schweden / Gothen etc Königes. Nachdem derselbe den 6. Novembris für Lützen in der blutigen Schlacht geblieben / vnd für die Ehr vnd Lehr Jesu Christi bis auffs Blut gestritten. Gehalten zu Rostock den 18. Decembris Anno 1632 von M. Zacharia Deutschen / PASTore der Kirch zum H. Geist daselbst. Rostock: Richel.
- Glück-wünschende Ehren-Zeilen [1682]** = Glück-wünschende Ehren-Zeilen / Welche Dem WohlEhrenvesten / Vorachtbahr und Wollgelahrten Herrn / Hn. Eberhard Eckholtz / von Revall aus Liefßland gebürtig / der H. Schrifft ergebenen / als demselben Auff der weitberühmten Greiffswaldischen UNIVERSITÄT von dem HochEdlen / Vest- und Hochgelahrten Herrn / Hn. JOACHIMO ROSENOW, Matheseos Professore Publ. itziger Zeit hochansehnlichen Decano der Philosophischen Fakultät am 27. Junii des 1682sten Jahres Die Magister-Würde conferiret wurde / Aufgesetzt und übersand die im Kiel anitzo sich auffhaltende Landes-Leute. Kiel: gedruckt bey Joachim Reumann / Acad. Buchdr.
- Goldmann, Karlheinz 1981.** Nürnberger und Altdorfer Stammbücher aus vier Jahrhunderten. Ein Katalog. (Beiträge zur Geschichte und Kultur der Stadt Nürnberg 22.) Nürnberg: Stadtbibliothek Nürnberg.
- Helk, Vello 1973a.** Album amicorum. Reisialbumitest ja nende eestikeelsetest sissekannetest. – Tulimuld, nr 3, lk 141–150.
- Helk, Vello 1973b.** Album amicorum. Reisialbumitest ja nende eestikeelsetest sissekannetest. (Järg [1]). – Tulimuld, nr 4, lk 205–211.
- Helk, Vello 1974.** Album amicorum. Reisialbumitest ja nende eestikeelsetest sissekannetest. (Järg [2]). – Tulimuld, nr 1, lk 24–29.
- Helk, Vello 1992.** Lisaandmeid perekond Hornungi kohta. – Tulimuld, nr 1, lk 51–53.
- Hofmeister, Adolph 1895.** Die Matrikkel der Universität Rostock. Rostock: Stiller.
- Hornung, Johann 1977 [1693].** Grammatica Esthonica, brevi, perspicuâ tamen methodo ad dialectum Revaliensem. Eingeleitet und herausgegeben von Harald Haarmann. Unveränderter Nachdruck der Ausgabe Riga 1693. Hamburg: Helmut Buske Verlag.
- Kaju, Katre 2011.** *Vive hodie, cras vivere serum est*: humanistlik-kristlik haridustraditsioon ja Riia pastori Adam Andreae reisialbum (1696–1702). (Dissertationes studiorum graecorum et latinorum Universitatis Tartuensis 5.) Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus.
- Kingisepp, Valve-Liivi; Ress, Kristel; Tafenau, Kai 2010.** Heinrich Gösekeni grammatika ja sõnastik 350. Tartu: Tartu Ülikool.
- Kleijntjens, Jozefs 1941.** Latvijas vēstures avoti Jezuītu ordeņa arhīvos = Fontes historiae Latviae societatis Jesu. Kd 2. (Latvijas Vēstures avoti 3.2.) Rīgā: Apgāds Latvju grāmata.
- Klöker, Martin 2005.** Literarisches Leben in Reval in der ersten Hälfte des 17. Jahrhunderts (1600–1657). Kd II. Bibliographie der Revaler Literatur. Drucke von den Anfängen bis 1657. Tübingen: Max Niemeyer Verlag.
- Klöker, Martin 2014.** Tallinna kirjanduselu 17. sajandi esimesel poolel (1600–1657). Tlk Kristi Viiding. Tallinn: Eesti Teaduste Akadeemia kirjastus.
- Krēsliņš, Jānis 1992.** Dominus narrabit in scriptura populorum: A Study of Early 17th Century Lutheran Teaching on Preaching and the Lettische Lang-gewünschte Postill of Georgius Mancelius. (Wolfenbütteler Forschungen 54.) Wiesbaden: Harrassowitz.
- Lusus Nuptiales 1632** = Lusus Nuptiales Oder Hochzeitliche Ehren Schertz / Zu Ehren Dem Ehrwürdigen vnd Wolgelahrten H. M. Zachariae Deutschen Pastori der Kirchen zum

- Heyligen Geist in Rostock / Breutigam Und Der Ehr vnd viel Tugentreichen Engel Bulten Junfrawen Braut / Praesentiret vnd zu Erweckung aller Fröligkeit fürgestellt. Rostock: Gedruckt Bey Jochim Fueß.
- Mancelius, Georg 1654.** Lettische Lang-gewünschte Postill / Das ist: Kurtze und Einfältige / jedoch Schrifftmässige Erklärung Aller Sonntäglichen und Vornehmsten Fest-Evangelien / die im Fürstenthum Cuhrland und Semmgallen / auch im überdünischen Liefßland / so weit die Lettische Sprache sich erstreckt gelehren werden / verfertigt Durch Georgium Mancelium Semgallum Hoff-Prediger. Riga: Schröder.
- Mentz, Georg 1944.** Die Matrikel der Universität Jena. Kd 1, 1548 bis 1652. Weimar: Fischer.
- Nuptijs auspicatissimis 1632** = Nuptijs auspicatissimis, Viri Reverendi, doctissimi, M. Zachariae Deutschen, Pastoris ad aedem Spiritus S. vigilantissimi, Sponsi, et Lectissimae, Pudicissimaeque Virginis, Angelae Bulten, Sponsae, gratulantur Collegae, fautores et amici. Rostochi: typis Joachimi Pedani, Acad. Typ.
- Obernitz, Georg von 1904.** Verzeichniß hervorragender Namen von Gelehrten, Schriftstellern, hohem und niederem Adel aus einem großen Theil der Stammbücher, welche auf der Großherzoglichen Bibliothek zu Weimar sich befinden. – Vierteljahrsschrift für Wappen-, Siegel- und Familienkunde, kd 32, lk 157–240.
- Ottow, Martin; Lenz, Wilhelm (toim) 1977.** Die evangelischen Prediger Livlands bis 1918. Begonnen von Paul Baerent; im Auftrage der Baltischen Historischen Kommission unter Mitarbeit von Erik Amburger und Helmut Speer. Köln–Wien: Böhlau.
- Pahtma, Leino; Tafenau, Kai (koost) 2003.** Piiblikonverentsid ja keelevaldlused: põhjaeestikeelse Piibli tõlkimise ajaloo (1686–1690): allikapublikatsioon = Bibelkonferenzen und Sprachstreitigkeiten: Quellen zur Geschichte der Übersetzung der Bibel ins Reval-estnische (1686–1690). Tartu: Eesti Ajalooarhiiv.
- Põldvee, Aivar 2009.** Eesti „Tähesõja“ taust ja retoorika. – Keel ja Kirjandus, nr 8–9, lk 642–667.
- Põldvee, Aivar 2010.** Bengt Gottfried Forselius ja tähed. Täiendusi vana kirjaviisi ja uue õppeviisi mõistmiseks. – Keel ja Kirjandus, nr 5, lk 331–352; nr 6, lk 419–429.
- Raag, Raimo 2020.** *Brockmanniana*. Reiner Brockmanni vanemate matusetrukised. – Keel ja Kirjandus, nr 7, lk 587–607.
- Recke, Johann Friedrich von; Napiersky, Karl Eduard 1831.** Allgemeines Schriftsteller- und Gelehrten-Lexikon der Provinzen Livland, Esthland und Kurland. Kd 3, L–R. Mitau: J. F. Steffenhagen und Sohn.
- Seniespiedumi 1999** = Seniespiedumi latviešu valodā 1525–1855: kopkatalogs = Die älteren Drucke in lettischer Sprache 1525–1855: Gesamtkatalog. Koost Silvija Šiško jt; toim Aleksejs Apinis. Riga: Latvijas Nacionālā bibliotēka.
- Tering, Arvo (toim) 2018.** Lexikon der Studenten aus Estland, Livland und Kurland an europäischen Universitäten 1561–1800. (Quellen und Studien zur baltischen Geschichte 28.) Kaastoim Jürgen Beyer. Köln–Weimar–Wien: Böhlau.
- Viiding, Kristi 2010.** Die lateinische Gelegenheitsdichtung von Georg Mancelius in Dorpat (1632–1638). – Morgensterni Seltsi toimetised III. Acta Societatis Morgensternianae III. Toim Janika Päll, Ivo Volt, Martin Steinrück. Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus, lk 45–85.
- Viiding, Kristi 2015.** Noor Brockmann luuletamisest. – Keel ja Kirjandus, nr 11, lk 777–791.
- Viiding, Kristi; Orion, Jana; Päll, Janika (koost) 2007.** *O Dorpat, urbs addictissima musis...* Valik 17. sajandi Tartu juhuluulet. Tallinn: Eesti Keele Sihtasutus.

Will, Georg Andreas 1757. Nürnbergisches Gelehrten-Lexicon oder Beschreibung aller Nürnbergischen Gelehrten beyderley Geschlechtes, nach Ihrem Leben, / Verdiensten und Schrifften zur Erweiterung der gelehrten Geschichtskunde und Verbesserung vieler darinnen vorgefallenen Fehler aus den besten Quellen in alphabetischer Ordnung. Kd 3. Nürnberg und Altdorf: Lorenz Schüpfel.

Willgeroth, Gustav 1925. Die Mecklenburg-Schwerinschen Pfarren seit dem dreißigjährigen Kriege: Mit Anmerkungen über die früheren Pastoren seit der Reformation. Kd 3. Wismar: Willgeroth.

Jaak Urmet (snd 1979), MA, kirjanik (Eesti Kirjanike Liit, Harju 1, 10146 Tallinn), kirjandus-uurija, Saue Gümnaasiumi kirjanduse ja eesti keele õpetaja, jaak.urmet@gmail.com

Kristi Viiding (snd 1972), PhD, Underi ja Tuglase Kirjanduskeskuse vanemteadur (Kohtu 6, 10130 Tallinn), kristi.viiding@gmail.com

Newly discovered samples of 17th-century Estonian poetry

Keywords: early modern occasional poetry, album amicorum, digital collections, Reiner Brockmann, Johann Hornung, Joachim Salemann

The article introduces four 17th-century poems belonging to Estonian literary history, which were discovered at the beginning of 2021 by literary researcher Jaak Urmet in the course of a systematic study of the hitherto digitized prints and manuscripts in the libraries and archives of Germany, Latvia, Denmark and some other nearby countries. Two of the four are authored by Reiner Brockmann: a nuptial poem in Latin, published in Germany in 1632, and a congratulatory poem in German, published in 1654 as dedicated to Georg Mancelius, who is remembered, *inter alia*, by his contribution to the development of literary Latvian. In addition, there was an Estonian couplet by Joachim Salemann, published in the *album amicorum* of his fellow student Adolph Saubert in 1654, and an anonymous Estonian congratulatory poem for the Master's promotion of Eberhard Eckholtz, published in 1682 and attributed to Johann Hornung by the present study. Apart from biographical and genre contextualization of the poems and a linguistic analysis of the Estonian poems, the German and Latin original poems are provided with Estonian verse translations, whilst Salemann's Estonian verses are subjected to a modern transpoetization.

Jaak Urmet (b. 1979), MA, writer, literary researcher (Estonian Writers' Union, Harju 1, 10146 Tallinn), Saue Gymnasium, Literature and Estonian Language Teacher jaak.urmet@gmail.com

Kristi Viiding (b. 1972), PhD, Under and Tuglas Literary Centre, Senior Researcher (Kohtu 6, 10130 Tallinn), kristi.viiding@gmail.com